

UTÓSZÓ

A kilencvenes évek elején Székelykevéről Szabadkára költözött Szócs Boldizsár. Híre Szabadkára is követte. Bodor Anikó népzene kutató hívta fel rá a figyelmemet, ugyanis Szócs Boldizsár szülőfalujában jó énekesnek számított, az ötvenes-hatvanas években tevékenyen részt vett a helyi művelődési élet munkájában. A találkozót megbeszélték, de kettőjük székelykevei találkozása elmaradt. Az öreg időközben Szabadkára költözött. A mi kettőnk kapcsolata már Szabadkán kezdődött el, s tartott az Szócs Boldizsár 2001-ben bekövetkezett haláláig.

Első találkozásunk szorosan összefügg az 1996-os gödöllői mesemondó-versennyel, erre nemcsak gyerekeket küldtünk, hanem ő is elment. Mielőtt elindult a nagy megméretésre, beszélgettünk, mesét is mondott, hogy amint mondta: felkészülten jelenjen meg a nagy sokadalom előtt. Első alkalommal legkedvesebb történetét, a *Hű szolgát* mondta el, majd arról beszélt, hogy a fellépését illő lenne valamilyen tréfás történettel lekerekíteni, ezért a *seregélyekről szóló* (Aath 1920 C) falucsúfolót is elmondta.

A gödöllői verseny hihetetlen élmény volt számára, alig várta a hasonló fellépéseket, rendszeresen részt vett a zentai Kálmány Lajos Mesemondó Versenyen, szívesen járt a magyarkanizsaiak hagyományörző táborába, iskolákba, diákothonokba járt, csak hogy legyen hallgatósa.

Az igazsághoz viszont az is hozzátartozik, hogy a mai hallgatósnak nem volt türelme, hogy órákig hallgassa őt, egy-két trufára, legendamesére még futotta, de a hosszú hőmesék már kevésbé kötötték le a figyelmüket. Erre a tényre az öreg kevésbé figyelt, ő azt élvezte, hogy szerepelhetett. Végeredményben ezek a fellépések ösztönözték arra, hogy összeszedje azokat a meséket, trufákat, vicceket, népdalokat, népballadákat, melyeket hosszú élete folyamán megtanult, s azokat hangszalagra mondja.

Két éven át hetente találkoztunk. Minden alkalommal néhány új mesével, mondával bővítette repertoárját. Két év távlatából visszagondolva találkozásaink csak ürügyül szolgáltak arra, hogy jöhessen hozzám beszélgetni. Szabadkán – jöllehet családjá már évtizedek óta ebben az észak-bácskai városban élt, sok ismerőse is volt – magányos volt a városban, hiányoztak a régi barátok, kocsmák. A délutáni összejövetelek arra is jók voltak, hogy erről a határtalan magányáról meséljen. A mesemondás tehát csak ürügy volt a beszélgetésekre. Az volt az érzésem, hogy új szövegek nélkül röstellt volna meglátogatni.

Két év után az én életemben történtek olyan változások, amelyek miatt már kevesebb idő jutott a mesemondásra, a látogatások azonban nem maradtak el, néha besegített még a nagybeteg férjem ápolásába is, ezért már csak olyankor mesélt, ha nagyon kikívánczolt belőle egy-egy történet. Ajándéknak szánta történeteit azért, mert beszélgettem vele, szerepelhetett a Duna Televízióban. Sikerült elintézni, hogy néhány helyen közönség előtt is megmutathassa tudását. Ő már nem várt el fizetséget, mint Borbély

Mihály, örült, ha meghallgatta valaki. A közönségsiker volt számára a fizetség. Halála előtt egy hónappal járt nálam utoljára, akkor mondott utoljára szöveget szalagra.

Ötési ismeretségünk alatt megfigyelhettem a folkloristák által narratív kompetenciának nevezett jelenséget. Beszélgetésünk során folyamatosan beszámolt arról is, hogyan készül találkozóinkra, seprűkötés közben csak úgy magának mondogatta a történeteket. Amíg nem állt össze a szöveg, rábeszélésem ellenére sem fogott elmondásába. *„Három citrom, az nagyon szép mese. Királyfi még akart nősülni, bē kellett nézni egy lukon, és meglátta, ki lesz az ő párja. Majdnem félig mégvan. Nem kombinálok, eszembe jut úgy, ahogy azt én hallottam. Mesét nem lehet kombinálni. Gondolkodok rajta. Hallottam, ismerem, majd elmeséltem. Az égig érő fa, az teljesen eszembe jutott.”*

Egy másik alkalommal, mielőtt az arra a napra szánt történetek elmondásába kezdett, arról számolt be, hogy az egyik történet már félig-meddig összeállt, de még nem mondhatja szalagra: *„Akkor, mikor eszembe jutott, dőgozgtam. Szógalatot kapott, ajánlottak neki szógalatot. És amikor létezt az esztendő, az volt az alku, amit kíván, olyan lovat ad neki. És akkor megjelent egy kis, hosszú szakállú embër elötte. Azt mondta, nē válassz sēm-milyen lovat, hanem azt a csikót kérd, amelik a ganyén áll. Fekszik és dögledezik, azt kérd el! És azt kérte el, és akkor megszólalt, hogy hova hajtsion, mekkora kazal száraz rózsét gyújtson még, és annak a parazsát adja neki. Hogy aztat az megette, és akkor gyönyörű szép paripa lett, ötlábú. Nagyon szép mese, töröm a fejem, nagyon tudtam ezt a mesét, szerettem mesélni. Fél vagyok akadya, hiába, nem most vót az, sok esztendő volt, magam is csudákozom. Csak itt van féljegyezve, ezén a felén. Pedig szép mondák, nyóc-kilenc, tizēnket-tő. Itt van, meglész.”¹*

A HÁROM AL-DUNAI SZÉKELY TELEPÜLÉS

A bukovinai székelyeket 1883-ban telepítette az akkori kormány mai telephelyeikre: Hertelendyfalvára, Székelykevére, valamint Sándoregyházára. A reformátusok Tomka Károly református lelkész vezetésével a Pancsova melletti Hertelendre települtek. Andrásfalva, Hadikfalva, Istensegíts, Józseffalva katolikusai Székelykeve, illetve Sándoregyháza határanak szüzföldjeit törték fel, s találtak új otthonra.

A mádэфalvi veszedelem, a Moldvába való menekülésük története mélyen megmaradt az itteni székelység tudatában. Szerintük a csángó elnevezés is ebben az időben keletkezett, a kis szekerüket húzó tehénkék nyakában csengettyű volt, azért nevezték őket „csengő magyaroknak”. Nem szívesen hallják ezt a nevet, önérzetesen székely magyaroknak tartják magu-

kat.² 1764-ben Al-Csíkból bújdostak el Moldvába a Tartos, a Tázló és a Beszterce folyók mellé. A nagy szökésre azért került sor, mert Mária Terézia 1763-ban elrendelte a férfiak erőszakos besorozását. 1764. január 7-én a székelység képviselői tárgyalni akartak a sorozóbizottsággal, ehelyett Mádéfalván vérfürdőt rendeztek a császárnő katonái. Ezután költöztek tömegesen Moldvába, ahol adókedvezményben részesültek, és földet kaptak.

1774-ben az osztrákok megszállták Bukovinát, s az elnéptelenedett falvakat moldvai székelyekkel telepítették be. A letelepülő családok 18 hektár szántót és legelőt kaptak, meg segélyt a házak felépítésére, 1786-ban 72 magyar család, 2136 fő élt Bukovinában. Sorsuk azonban nem vett kedvező fordulatot, néhány év múlva robotmunkára, dézsmafizetésre kötelezték őket a szomszédos feudális nagybirtokosok. Lelketlenül kihasználták őket, sokat szenvedtek a szegénységtől s a XIX. századi járványos betegségektől. Ennek ellenére egy-másfél emberöltő múltán sem feledhették az édes hazát, melyet még a legfiatalabbak is nosztalgiával emlegetnek. 2003-ban, idetelepülésük 120. évfordulója alkalmából a legbátrabbak kerékpártúrára vállalkoztak, hogy beszámoljanak, mi történt az elmúlt évtizedekben az édes hazával.

1882-ben országos mozgalom indult a székelyek hazatelepítésére. Új helyüket az Al-Duna mentére jelölték ki, az árterület lecsapolása volt a feladatuk. Bizottságot is alapítottak a telepítés ügyeinek lebonyolítására, a korszak ismert politikusai, értelmiségei vállalták a feladatot, többek között Jókai Mór és Benedek Elek is.

1883 húsvétján kezdték meg a székelyek toborzását. Az első csoport május 11-én, a későbbiek pedig az aratás után indultak meg a hosszú vándorútra vonaton, majd hajóval folytatták az utat. A magyar kormány a XIX. század nyolcvanas éveiben tehát haza akarta hozni a bukovinai székelyeket. Nemcsak nehéz életkörülményeiken kívánt segíteni, hanem azt akarta, hogy megmaradjanak magyarnak. Felemás megoldás volt a dél-bánsági telepítés. A korabeli délvidéki hetilap, a Zomborban megjelenő Bácska beszámolt a székely telepítésekről. A vármegyét feldolgozó monográfiából is arról értesültünk, hogy nemcsak a Duna alsó szakaszán jelöltek ki számukra új telephelyeket, hanem Közép-Bácskában, a mai Telecskán is szándékoztak új falvakat telepíteni. Ide temesközi, elsősorban szajáni ma-

¹ Erről legutóbb Seres Józseffel kapcsolatosan állapította meg Voigt Vilmos: „ha nem is lett belőlük tollforgató ember, annál jobb volt és maradt szóbeli memóriájuk, előadókészségük. Szinte egyszerre megjegyezték az új, meg új meséket, és szinte észrevétlenül alakult ki ezek felidézésének biztos módja.” Nagy Ilona pedig Józsa Miklós példájából következtetett arra, hogy a passzivitásba kényszerült mesemondó önmaga szórakoztatására, no meg majd az egykori előadásra memorizálja a szövegeket. Az egykori rutinos mesemondó önmagát szórakoztatta így, mintha arra várt volna, hogy egykor ismét kíváncsi lesz valaki a tudományára. VOIGT. 1999. 6. NAGY 1999. 694.

² A csángó elnevezés a vajdasági magyar és nem magyar nyelvben egyértelműen pejoratív értelmet kapott. A Bácskába áttelepült bánsági magyarokat a bácskaiak csángóknak csúfolták, a kilencvenes években valamennyi délvidéki magyart, ha nagyon bántani akarja az itteni szerbség, čangošinak nevezi.

gyarok kerültek, a bukovinai székelyek pedig az Al-Duna mellékére. Az esetleges közép-bácskai tervekről a székelyek nem tudtak

Szőcs Boldizsár nagyszülei Dél-Bánátba jelentkeztek. A telepítés nem azt hozta, amire vágytak. Új otthonukban ismét csak éheztek, Bukovinában az öt fácsa földjükön legalább annyi kék pityókájuk termett, hogy nem éheztek, a Duna mentén pedig a századfordulóig örökké rettegtek, mikor viszi el őket az ár. A legrosszabbul a legnagyobb dél-bánsági székely falu, Székelykeve telepesei jártak. A hertelendyfalvi reformátusokkal eljöttek lelkipásztoraik is, akik kiharcolták, hogy jobb földeket kapjanak.

A helyzetük az első világháború után rosszabb lett a Jugoszláv Királyság diszkriminációs politikájának következtében. A környező falvak jó minőségű földjeiből a székelyek nem vehettek, de erre nem is volt lehetőségük, hiszen a falu legnagyobb része cseléd, illetve napszámos volt. Az első generációnak másfajta földművelést is meg kellett tanulnia. A tízholdnyi kincstári földet gyorsan felosztották maguk között, mert igen népesek voltak a székely családok. Szőcs Boldizsárék például tizenhárman voltak.

A székelyek új otthonukban nem magyarok közé kerültek. Gazdag, nagy múltú szerb és német falvak szomszédságában éltek. Csak az itteni gazdáknál lehettek cselédek, máshol nem. 1918 után azonban már Kelet-Szerbiában is munkát vállalhattak. Úgy emlékeznek a dél-bánáti magyarok, hogy azon a vidéken csak ők béreskedtek. Szőcs Boldizsár példája azt bizonyítja, hogy az itteniek feltalálták magukat. Sokan továbbvándoroltak. A második világháború alatt német megszállás alá került ez a terület, ami azt jelentette, hogy a nemzetiségi diszkrimináció tovább folytatódott.

1945 után áll be némi változás az életükben, a II. Jugoszlávia türelme-
sebb nemzetiségi politikája némileg javított gazdasági helyzetükön. Megélhetést azonban nem nyújtott mindegyikük számára, ezért a fiatalab-
bak a hatvanas években Németországban, Franciaországban, Svédország-
ban lettek vendégmunkások, sokan Szabadkára és más észak-bácskai ma-
gyar községbe költöztek. Magyar iskola ma már csak Székelykeven van. Hertelendyfalva Pancsova egyik külvárosa lett, Sándoregyházán pedig már alig élnek magyarok. A száztíz évvel ezelőtti kitelepülés tehát semmilyen szempontból nem hozta meg a várt eredményeket. A bukovinai székelyek itt ugyan nem románosodnak el, de idővel elszerbesednek.

Népi kultúrájukról, életükről, szellemi és anyagi műveltségükről több ismertető készült.³ A három al-dunai székely település: Hertelendyfalva, Sándoregyháza és Székelykeve településtörténeti adatai ismertek a néprajzi szakirodalomban. A nyelvjárási jelenségeket Penavin Olga és Matijevis Lajos szótárban, illetve atlaszban dolgozta fel.⁴ A Jugoszláviai Magyar Népzene-tár második kötetében népdalaik váltak közkinccsé.⁵

³ 1970 BOTKA-MATIJEVICS-PENAVIN, 1998. ÚJVÁRY, BARTHA

⁴ 1978. PENAVIN-MATIJEVICS, 1980. PENAVIN-MATIJEVICS,

⁵ 1984. KISS-BODOR

SZÉKELYKEVE TÖRTÉNETE

Pesty Frigyes helynévtára még Szkorenovácnak emlegeti az egykori falut Keve vármegyében. 1412-ben Zsigmond király Keve városának adományozta, s már 1428-ban villa regalis – királyi helység. A mai Székelykeve viszont nem ezzel az ősi településsel azonosítható. A katolikus székelyek Gyurgyevóra (Sajkásgyörgyére) érkeztek, az egykori katonai őrhelyre, a Duna bal partjára. Ősi telephely volt ez, Szendrő várának eleste után azonban teljesen megsemmisült. A határőrvidéki kormányzóság 1865-ben telepítette újjá magyar, bolgár és német telepesekkel. Az első lakók a korábbi palóc, illetve szegedi kirajzású falvakból érkeztek: Újfaluból, Ürményházáról, Sándoregyházról. Magyarok mellett Besnyőből és Rogensdorfból bolgárok is jöttek. 1870-ben a falut elmosta az árvíz. Sokan ekkor költöztek el, a megüresedett telkekre, valamint a töltés kiépítésére telepítették a bukovinai székelyeket.

1883 nyarán 650 család érkezett Gyurgyevóba Andrásfalváról, Fogadjistenből és Józseffalváról. Az új telepesek munkája is csakhamar kárba veszett. 1884-ben ismét hatalmas árvíz pusztított, ezért új, biztonságosabb területre költöztetik Gyurgyevó valamennyi lakóját, a kevevári és a kevepallói hármast határ magasabban fekvő területére. Otthonaik biztonságosabb helyre kerültek, földjeik azonban továbbra sem voltak biztonságban.

A székelyek, a palócok, a szegedi kirajzású magyarok és a bolgárok kezdi meg közös életüket a mérnökök által tervezett faluban. A kor szokása szerint széles utcákat terveztek, a falu központjában 1889-ben Bonnász Sándor csanádi püspök szép, nagy templomot építtetett Szent István tiszteletére. Az augusztus 20-ai búcsú a falu legnagyobb ünnepe. A Szakadónál, ahol egykor áttörte a Duna a gátat, hatalmas népünnepélyt rendeznek, rendeztek még a kommunista időben is.

A telepesházakhoz – melyekből még napjainkban is jó néhány áll – az épületanyagot a kincstár biztosította. Kalákában épültek az itteni hagyományok szerint. A vert falú, szabadkéményes, cseréptetős, szoba-konyhás házak elé tornác került.

A székelykevei bolgárok az elmúlt évszázadban elmagyarosodtak, ennek ellenére napjainkban is számon tartják, ki milyen származású. A bolgárok és a palócok módosabb gazdák voltak, lakodalmi szokásaik, naptári ünnepeik megtartásában nem igazodtak a székelyekéhez.

A Bukovinából érkezett telepesek gyorsan megpróbálták alkalmazkodni környezetükhöz, a húszas években már nem jártak népviseletben. Varrottasokat, festékeseket nem készítettek az asszonyok. Erre egyszerűen nem volt idejük, mert a férfiak távol vállaltak munkát, az év nagy részében az asszonyok végezték a férfiak munkáját is. Nyelvjárásukat, ünnepi szokásaikat, népdalaikat annál inkább megbecsülik.

MESEGŰJTÉS AZ AL-DUNAI SZÉKELYEKNÉL

A bukovinai székelyek nyelvére, meséire már a XIX. században felfigyelt a szaktudomány. Az első jelentősebb tanulmány a nyelvjárásukról 1869-ben jelent meg a Nyelvőrben,⁶ László Mihály elsőként sürgette helyzetük rendezését. A már korábban emlegetett telepítési bizottságnak Benedek Elek is a tagja volt. A nagy vándorlás idején ő jegyezte föl az első, napjainkban is ismert csángó népmesét. Az új otthonteremtés idején a néprajzkutatók figyelmét elkerülte az új népcsoport letelepedése, beilleszkedésük körülményei. Ez a tény annál is inkább figyelemre méltó, mert ebben az időszakban fejtette ki nagyarányú gyűjtőtevékenységét Kálmány Lajos, akit nemcsak a temesközi magyarság és az alföld vadvirágai érdekeltek, hanem sokat foglalkozott a magyarság ősvallásának kérdéseivel is. Az ország pereméről érkező csángók bizonyára sok értékes adattal bővíthették volna tudását. Képzett gyűjtő tehát a hőskorban nem járt ezen a vidéken, viszont Zsidó Domokos pancsovai vámenőr már négy évvel a telepítés után, 1887-ben gyűjtött a hertelendyfalvi magyaroktól. A notesznyi mese Berze Nagy János hagyatékába került, 1960-ban jelent meg.⁷ Kár hogy Zsidó Domokos ténykedéséről szinte semmit sem tudunk. Miért szakadt meg a munkája? Szövegei láttán a Kisfaludy Társaság miért nem ösztönözte a további kutatómunkát?

A két világháború közötti időszakban a székelyek élete, kultúrája nem foglalkoztatta az itteni írókat, a Híd folyóirat szociológiai pályázatára beküldött pályaművek nem foglalkoztak életükkel. A Jugoszláviai Magyar Újság 1933-as pályázatára néprajzi és történelmi tárgyú írásokat vártak. Köztük két tanulmány is foglalkozik a székelyek életével: az egyiket Börcsök Erzsébet írta, a másikat pedig Domka Károly. Börcsök Erzsébet összefoglalóját a kétkötetes könyv jobb összefoglalói közé sorolhatjuk.

Ortutay Gyula 1943-ban a magyar rádió munkatársaként járt Szabadkán. Egész napos rádióműsort szerveztek a Budapest I. számára. A műsorban szerepeltek a Bácsjózseffalvára telepített bukovinai székelyek is. A műsorhoz az anyagot a helyszínen gyűjtötte. Ekkor ismerkedett meg Tamás Gergelynével, aki két hiedelemmondát mondott el neki, s azt a Kalangya novemberi számában közzétette. A szövegekölés előtt egy majdani csángókutatás programját is felvázolta.⁸

Penavin Olga az ötvenes évek legelején kezdte meg nagyarányú gyűjtőmunkáját a dél-bánsági csángók között. A későbbiekben csatlakozott hozzá Matijevis Lajos. Munkálkodásuk során a nyelvi jelenségek alakulását kutatták, ezért adatközlőiktől elsősorban meséket, hiedelemmondákat gyűj-

⁶ LÁSZÓ 1876. Magyar Nyelvőr VI. 472., 525)

⁷ BERZE NAGY JÁNOS 1960.

⁸ ORTUTAY 1943. Kalangya 494–497.

töttek. Meséket elsősorban Hertelendyfalván jegyezték fel, Székelykevéről csupán néhány szöveget publikáltak, pedig a Székely szójegyzék adatközlői között 23 székelykevei illetőségű volt. Újváry Zoltán elsősorban népdaladákat, illetve Mátyás-mondákat gyűjtött a dél-bánsági székelyeknél.

SZŐCS BOLDIZSÁR ÉLETÚTJA

1911-ben született. Nagyapja, Szőcs Antal és nagyanyja, Miklós Teréz Bukovinából, Istensegítsből települt le a Duna mentére. A nagy vándorútra testvérével, Szőcs Györggyel és családjával indultak el. Szüleik már nem éltek. Bukovinában a Szőcs testvérek öt-öt fácsa irtásföldet hagytak hátra, kártérítés nem járt érte, mivel új otthonukban 10 lánc földet s a ház fölépítéséhez faanyagot kaptak a kincstártól. Szőcs Antalnak már két gyereke volt, amikor 1883. március 30-án útra keltek. Szőcs Boldizsár édesapja, Szőcs Pál Istensegítsen született 1877-ben, tehát hétéves volt, amikor megérkeztek Gyurgyevóba. Nagyapja és nagybátyja kocsival indult a hosszú útra, a család többi tagja a családi hagyomány szerint⁹ vonaton érkezett Pancsovára. Bukovinába soha többet nem mentek vissza, az otthon maradt rokonsággal nem tartották a kapcsolatot. Szőcs Boldizsár világot járt ember. Megfordult Németországban, Magyarországon, a hetvenes években járt Romániában is, de arra nem gondolt, hogy megkeresse édesapja szülőhelyét, pedig ő maga is fontosnak tartja bukovinai származását.

Édesanyja, Molnár Teréz már az új telephelyen, a Dél-Bánságban született. Szülei Andrásfalváról jöttek. Egyéves volt, amikor a gyurgyevói védőtöltést áttörte a Duna, és menekülniük kellett. A telepések egy része ekkor visszaköltözött Erdélybe, mások Boszniában kerestek maguknak új otthont, ahonnan 1918 után elkergették őket, a többség azonban lakóhelyén maradt.

Az árvízveszély továbbra is fenyegette az új telepéseket. Csak némileg javult a helyzetük, amikor 1896-ban Kovilyban és Sándoregyházán felépítették a szivattyútelepet. Csak a házaik voltak biztonságban, a határ nagyobb részét továbbra is gyakran elöntötte a víz, s a telepések az új hazában még a mindennapi kenyerüket sem tudták előteremteni. Arra, hogy megtollasodjanak – vagy ahogy Székelykeven mondják: megcombosodjanak – kevés lehetőségük volt, mert a tízláncnyi földet gyorsan felosztották maguk között az örökösök, és az ármentesítési társulatnál csak annyit tudtak keresni,

⁹ A Bácska című hetilap 1883. április 10-én és 17-én arról számolt be, hogy a hazaköltöző csángók hajóval érkeztek vidékünkre, a tudósítók részletesen beszámoltak arról is, hogy egy-egy településen hogyan fogadták a hazatérőket. A telepések két csoportban érkeztek a Tiszán. Az első csoportot Ókanizsán szerényen fogadták, a beszámolóok ezért szigorúan megrótták őket. Ebből okulva a második csoportot már hasonló népünnepéllyel fogadták, mint ahogyan azt Óbecsén, Titelen tették 1883. április 7-én. Megyeszerte különböző jótékonyági összejöveteleket szerveztek, hogy segítsék a Bukovinából érkezőket. Erre vonatkozólag belügyminiszteri utasítás érkezett, a leiratok megtalálhatók a Szabadkai Történelmi Levéltárban is.

hogya ne haljanak éhen. Székelykeve székely lakói többnyire cselédeskedtek. A faluban a nagygazdák bolgárok, illetve palóc magyarok voltak. Nem helyben kerestek szolgálatot – mert nem volt kinél –, hanem a környező szerb és sváb településeken: Homokbálványoson, Kevepallóson, 1918 után pedig Szendrőben (Smederevön).

Szőcs Boldizsár 1921-ben szegődött el mindenesnek Homokbálványosra, egy szerb gazdához. Tanév közben szánta rá magát, mert megunta az otthoni éhezést. Évente csak háromszor ettek kenyeret: amikor learatták a búzát, karácsonykor és húsvétkor. A többi napon csak málét és pitát evett a család. Egyik osztálytársa szerezte neki a helyet. Teljes ellátásban, egy pár bocskorban, ruhaneműben és havi száz kiló kukoricában ő maga egyezett meg a gazdával. Szülei nem mentek utána, nem érdeklődtek sorsáról. Két hét elteltével engedték csak haza látogatóba. Akkor sem vigasztalták, nem törődtek azzal, hogy esetleg honvágya van. Kemény, kegyetlen volt az édesapja. Az édesanyjának nem sok szava volt a családi dolgok intézésében. A homokbálványosi munkavállalás azért volt nevezetes, mert egy év alatt megtanult szerbül. Itt kapta élete első gypjúruháját.

A következő évben másik faluba, más munkára szerződött. Homokbálványosra került egy szerb számadó juhászhoz. Háromszáz birkára vigyázott a falu közlegelőjén, valamint a dunai Nagy-szigeten. Az utóbbin egy másik bojtárral együtt őrizte a nyáját, s ügyelt arra, nehogy összekeveredjenek a birkák a szerbiai gazdák szabadon legelő kondáival. Azokat ugyanis Szent Györgytől Szent Mihályig ott makkoltatták, és a morotvákból rekedt halakkal etették. A disznókra senki sem vigyázott. Néha-néha megjelent a tulajdonos, s összekiáltozta az állatokat. Minden kondának volt neve, s amikor legelőszőr kihajtották, akkor néhány napig estéknként kukoricával maga köré csalogatta őket, miközben kiabálta a konda nevét. Az állatok megszokták a hangot, s ha legközelebb megjelent a gazdájuk, akkor csak azok a disznók szaladtak köré, amelyek az ő kondájába tartoztak. Szőcs Boldizsár csak három hónapig volt bojtár, mert megbetegedett, s a gazdája hazaküldte, hogy otthon haljon meg. A hideglelésből állítólag a ricinus magva gyógyította meg.

1923-ban Szendrőben talált magának munkát. Egy másik nőtestvére ebben a szerbiai városban szolgált, hozzá indult, hogy megkeresse. A vasútállomáson betért egy kocsmába, s ott maradt fél évig: kávéfőzött, takarított, üstsámra főzte a kocsonyát, éjszakánként még pincérkedett is.

Hat hónap után Szendrőből Belgrádba ment. Itt egy évig segédmunkás volt a kőművesek és az ácsok mellett. Az ácsmunkát tanulta meg, a fűrészfaragást, melyet később hasznosított. 1925-ben Fehértemplomba szegődött. A nővére cselédeskedett ebben a faluban, ott is maradt, mert ide ment férjhez. Szőcs Boldizsár egy német nagygazdánál dolgozott, akinek tizennégy hold szőlője volt. Élete végéig az volt a véleménye, hogy ez volt élete legjobb munkahelye. Jó ember volt a gazdája, megbecsülték. Mindenesnek szegődött, de hét év alatt annyira megtanulta a szőlészetet és a borászatot,

hogy az utolsó időben már ő irányította a munkásokat. Nem az istállóban aludt, hanem a béreslakásban. A családdal együtt étkezett. Szép fizetést is kapott, de azzal édesapja rendelkezett. Hét év alatt németül is megtanult. A harmincas években már négy nyelven beszélt, ugyanis bukovinai nagyszüleitől románul is megtanult.

Szerelmi kapcsolat alakult ki közte és a gazdaleány között. Valószínűleg ezért döntött úgy 1932-ben az egyik barátjával együtt, hogy katonának állnak. Önként jelentkeztek Pancsován tengerésznek, de csakhamar megérkezett az elutasító válasz. Kisebbségek nem szolgálhattak a tengerészeknél. Mivel szép szál legény volt, azt hitte, hogy gárdista lehet Péter király testőrezredében, de csakhamar megérkezett az újabb elutasító válasz. Kénytelen volt beérni a huszárokkal, s a tizennyolc hónapi katonáskodás végén az egyik szlovén származású százados tisztiszolgája lett.

A katonáskodás után nem ment vissza a régi gazdájához, hanem Székelykevéen megházasodott. Mivel otthon nem találtak munkát, a feleségével útnak indultak. Szendrőbe mentek. Egy szerb nagygazdánál havi négyszáz dinárért négy tehenet fejtek, hatvan disznót etettek. Boldizsárnak egyéb paraszti munkákat is végeznie kellett, a fiatalasszonynak, Vilmának pedig a konyhában kellett segítkeznie. Csupán hat hónapig maradtak Szerbiában, mert a fiatalasszony terhes lett, s nem győzte a munkát. Visszamentek a falujukba. Egy német gazda tanyáján teleltek ki.

1934-ben ismét Fehértemplomba szegődtek el. A fiatal férj szőlőkarókat faragott. A családját is magával vitte. Nagyon kevés volt a bérük, ezért ismét hazamentek, s beállt kézbesítőnek. Csak három hónapig dolgozott a községházán. Kevés volt a fizetés, ezért inkább elszegődtek Belgrádba házmesternek, ezenkívül a felesége még szobaleány is volt. Az Avala lábánál, Beli Potokon egy villában szolgáltak. Néhány hónap múlva gazdát cserélt a ház. Az új tulajdonos borpincét létesített a villában. Mivel Boldizsár értett a bor kezeléséhez, nem kellett új hely után nézniük, itt állandó munkához jutottak. Gazdája nemcsak a maga borát árulta, hanem Boldizsár kapcsolatai révén Fehértemplomból is szállították a bort. Jól ment az üzlet, hiszen a közelben épült fel a katonai repülőtér. A katonák tőlük vették a bort. Boldizsár azonban nemcsak a gazda italát árulta, hanem benzinnel is kereskedett. Néhány hónap után lebuktak. Be ugyan nem zárták őket, de kitiltották Belgrádból.

A négyévi munka eredményeként házat vettek, és kocsmát nyitottak szülőfalujukban. Három évig kocsmároskodtak, 1941-ben, a német megszállás idején be kellett zárniuk, mert kocsmát csak német nemzetiségűek tarthattak. Ismét napszámosnak kellett állnia. A környező településeken mindenféle gyalogos és kézi munkát elvégzett. Évente járt aratni. Egy-egy idényben tízláncnyi gabonát is lekaszált, egy homokbálványosi szerb gazdánál pedig cséplési munkát vállalt. Ő volt a bandagazda. Az aratóbandában öten dolgoztak: ketten kaszáltak, ketten a markot szedték, egy pedig a kévét kötözte. Aratáskor minden hetedik keresztet kapták, de

szívesebben végezték a munkát, ha egy lánc betakarításáért egy méter-mázsa búzát adtak nekik. Ezt a mennyiséget osztották ötfelé: egy részt kaptak a férfiak, fél részt pedig az asszonyok. Az aratásba már gyerekkorába belekóstolt, értett a cséplőgépek javításához. Már nős volt, de aratni nem a feleségével járt, hanem valamelyik szomszédasszonnyal szedette a markot.

A homokbálványosi gazda gépe mellett csaknem tíz évig dolgozott. Mivel értett a cséplőgépek javításához, az ő feladata volt a masina karbantartása, ezt a tevékenységét külön megfizették. A bandát ő szervezte a faluban. Huszonnégyen dolgoztak együtt. A gép mellett egy évben segéd-fűtő, két szezomban etető, a következő hét évben hol etető, hol zsákos, hol pedig villás volt.

Székelykeve a harmincas évek végétől a kombájnok megjelenéséig negyvenkilenc cséplőbandát állított ki. Cséplés idején a falu felnőtt lakosságának csaknem minden tagja valahol dolgozott. Révújfaluban, Almáson, Homokbálványoson, Brestovácon, Kevepallóson, Kevevárában, Dolován, Deliblatón, Gályán, Pancsován, Fehértemplomban, Dunadombón székelyek arattak. A gépgazdának 12 százalék járt, de ő a munkásoknak csak 2,5 százalékot fizetett ki. A férfiak egész részt kaptak, az asszonyok pedig felet. A kosztot mindig az a gazda adta, akinél dolgoztak. A szerbek nem tartották jól a munkásokat, zöldbabot, illetve szárazbabot főztek, a jobb szívű gazdák túrót is adtak nekik. A sváb és a román gazdák jobban kedveztek nekik, hús is került az asztalra, ezért hozzájuk szívesebben mentek dolgozni. Arra a kérdésre, hogy miért nem a maguk kosztján éltek, az volt a válasz: nem értek rá főzni, meg nem is nagyon volt mit. Egy-egy idény, ha jó volt, hat hétig is eltartott. Az utolsó két hétben Szerbiában is csépeltek. A šumadijai munka nehéz volt, ott még sarlóval arattak, nagyobbak voltak a kévék, a hegyes és lankás terepen nehezen állították be a masinát. A hatheti cséplés alatt a nagy teljesítményű géppel három-négyszáz mázsa gabonát is kicsépeltek. Ennek kapták a két és fél százalékát, melyet azután húszfelé osztottak, mert mint mondtuk: az asszonyok fél részt kaptak. A kisebb teljesítményű gépeknél lényegesen kevesebb volt a kereset.

A háború utolsó napjaiban egy német katonának egy tehenet adott, cserébe egy lovat kapott. Néhány hónap után kiderült, hogy vemhes volt az állat, s így hamarosan két lova lett. A háború utáni első évben a kaboli repülőtéren hat hónapig a bombatölcseket temette be. Hétvégeken Muzslyáról dohányt csempészett. Egy este elkapták a fináncok, bírósági tárgyalás lett a dologból. Hat hónapi kényszermunkára ítélték, a Tisza és a Duna torkolatában kubikosmunkát kellett végeznie.

Szabadulása után, 1947-ben Szerbiába ment fuvarozni. Szendrő és Orašac között hordta a követ és a sódert. A következő évben Orašactól Grockáig, majd Grockától Bolećig dolgozott az útépitők mellett. A fuvarozást is bandában vállalták fel, általában nyolc kocsis dolgozott együtt.

Négykerekű kordé volt, mert a kétkerekű kubikusordé nem volt alkalmas kőhordásra. Egyszer kipróbálta, de már az első napon eltörött a tengelye. Egy kocsis mellett két munkás dolgozott, a követ hányták, a bandában tehát huszonnégyen voltak. Állami vállalatban idénymunkások voltak. Teljesítménybérben dolgoztak, semmilyen szociális juttatást nem kaptak. Nem aludtak a vállalat barakkjaiban, nem étkeztek a menzán. Saját magukról kellett gondoskodniuk. A lovaknak otthonról vitték az abrakot, szénát a helyszínen vásárolták. Gyakran kaszálót béreltek, maguk gyűjtötték a szénát, mert így olcsóbb volt. A lovaknak minden alkalommal béreltek istállót, itt aludtak ők is. Fölváltva főztek. Leginkább este ettek, többnyire babot, a heti étrendjük leginkább: *kelfölbab, illetve feküdjbab volt*. Krumplis tarhonyát is kanyarintottak néha a lábosba. Üstöt nem használtak, mert azt ki kellett szolgálni, arra nem értek rá. Havonta csak egyszer mentek haza, hogy tisztát vegyenek magukhoz, ételt vigyenek maguknak, s pótolják az állatok abrakját. A lovakat, a kocsikat maguk vasalták. A hideg patkolást a szerbiai kovácsoktól tanulták meg. A kocsikerék vasalását is a szerb bognároktól lesték el.

A kelet-szerbiai kiruccanás öt évig tartott: dolgoztak a vinčai atomerőmű-központnál, fuvaroztak a brodica-majdanpeki út építésén. Székelykevédtől 150 kilométerre voltak. Haza nagyon ritkán jártak. 1953-ban annyira felbátorodtak, hogy még távolabb vállaltak munkát: Borski Rudnikon kellett volna dolgozniuk, három hónapig voltak oda, de ez a vállalkozásuk nem sikerült. Rossz volt az idő, nem dolgozhattak. Nem volt kitartásuk, éjszaka szöktek haza, egy vas nélkül. A szerbiai sikertelen vállalkozás után Szöcs Boldizsár fuvarosbandájával már távolabbi helyeken nem vállalt munkát.

Elsősorban Szendrőn és Keveváran fuvaroskodott és kubikoskodott. Az utóbbit ugyan nem sokra becsülte, mert ahogy megállapította: a kubikban csak görbe hátat lehetett szerezni, vagyont nem. Szendrőn egy hegyet hordtak el a Ježevo folyó medrébe. Tizenkét kordélyos megállás nélkül négy hónapig dolgozott. A hegy elhordásában szerzett tapasztalatát Keveváran kamatoztatta ismét, mert itt a Kálvária-hegyet kellett széthordaniuk. Ez a katolikus lakosság körében – jóllehet a kálváriát elhanyagolták – nagy felháborodást okozott, de nekik a munkát el kellett végezniük.

Télen az ármentesítési társulatnál, a Vodna upravában dolgoztak. A töltést javították, a folyó menti ártéri erdőben fát irtottak. Egész évben akadt tehát munkájuk. A család szép lassan gyarapodott. Évenként újabb szántót vásárolt. A hatvanas években már kilenc hold földje volt, csaknem annyi, amennyit a nagyszülei a kincstártól kaptak. Mindet maga szerezte, szüleitől sem ő, sem pedig a felesége nem örökölt semmit. A fuvarozást azonban nem hagyta abba, hiszen avval jobban keresett, földjeit mindig volt kivel megmunkáltatnia.

Ha nem volt éppen távol falujától, részt vett a helyi művelődési egyesület munkájában. Amatőr színész volt, énekelt a népdalkörben. Az egyesület

tagjait gyakran ő szállította a környező magyar településekre. Büszke volt arra, hogy ő volt legtovább a helyi tűzoltó-egyesület elnöke. Munkájáért több kitüntetést is kapott. A több évtizedes vándorélet csak egyszer készítette arra, hogy elhagyja faluját, máshol boldoguljon.

A hatvanas években, amikor abbahagyta a fuvarozást, a földek művelése mellett virágkertészkedésbe fogott. Szákszámra oltotta a rózsatöveket. A virágot nem helyben, nem is a közeli nagyobb városokban, hanem a horvát tengerparton, Isztriában, Pólán értékesítette, mert az egyik testvére családjával odaköltözött. Tíz idényben vitte a rózsatöveket Akkor gondolt először arra, hogy talán ebben a városban primőr áruk termesztésével könnyebben élhetne. A költözködésből azonban nem lett semmi. Inkább a fiának vásárolt telket, és épített rá házat, de nem Székelykevéen, hanem Szabadkán.

A fuvarozáson, a kubikoláson és a földművelésen kívül más munkát sohasem végzett. Hogy feladja függetlenségét, és esetleg állami vállalatban, keresse a boldogulását segédmunkásként – habár volt erre lehetősége – sosem gondolt. Életmódjában, mentalitásában paraszt maradt. Ha volt egy kis jövedelme, földet vásárolt, arra nem gondolt, hogy könnyebb lenne az élete, ha a fuvarozást teherautóval végezné. Felesége mindig a faluban maradt. A férje gondoskodott arról, hogy ne unatkozzon. Marhákat, disznókat hizlaltak, tehenet fejtek. Emellett jövedelemkiegészítésként még varással is foglalkozott.

Kettőjük kemény munkájának eredménye lett tehát a kilenc hold föld, a sarokház Székelykeve főutcáján, a fiának és az unokájának vásárolt szabadkai otthon. Öregségükre ők maguk is Szabadkára kerültek. Vilma asszony az új otthonban néhány hónap múlva meghalt. Szócs Boldizsár haláláig unokájával élt, haza ritkán járt, házát az új tulajdonos lebontotta. Szinte halála napjáig dolgozott, ellátta a ház körüli kisebb-nagyobb munkákat, söprüket kötött és árult a helyi piacon. Öregségére Szabadkára került, itt is halt meg 2001 nyarán kilencvenegy éves korában. A szabadkai Zentai úti temetőben nyugszik egyetlen fiával és feleségével.

A MESEMONDÓ SZÓCS BOLDIZSÁR

Szócs Boldizsár – mint arra már a bevezetőben utaltunk – tudatosan készült kettőnk találkozájára. A mesemondás alkalmai nem spontán megnyilatkozások voltak, amikor viszont belelendült mondanivalójába, akkor gyakran egyik történetéből kerekedett ki a következő. Szócs Boldizsárról azt is mondhatnánk, hogy profi adatközlő volt. Amikor Székelykevéen Bodor Anikót várta, előre feljegyezte a dalok címét, melyeket el kellett volna énekelnie, hogy a kutató kiválassza azt, amire kíváncsi, a mi vasárnapi találkozóinkra is listával érkezett, amelyre feljegyezte az arra a napra szánt történeteket. A cédulán szereplő szöveg címét, népdalt, magyar nótát kommentálta is. *„Nagyon régi nóta, ma már csak én tudom a faluban.”* „No,

ezt a mesét még a bukovinaiaktól hallottam, Kis Jankó még a Nagy Jankó” (Aath 1535 + Aath 1358 C). Néha az emlékeztetőn a történet összefoglalóját is feljegyezte: „*Jézus és Péter útja, A fiatal pár és a huszár, Rózsa és Ibolya*” (Aath 313A). Egyik mesének a teljes vázát is leírta, amikor arról volt szó, hogy az embernek és az egyes állatoknak hány évet kell eltölteniük a földön.

Gyűjtéseim során arra is felfigyeltem, hogy nemcsak a székelykevei mesemondó készített magának emlékeztetőt, hanem azok az adatközlőim is így tettek, akikhez több alkalommal is visszatértem. Előre átgondolta történeteit Horti István (1905–2001), Adahatárból Szabadkára költözött mesemondó. A nyolcvanas évek végén egy-egy alkalommal csak két-három mesét volt hajlandó elmondani, mert mint mondta, el kell készítenie, hogy összeálljon a történet.¹⁰ A ludasi mesemondók, Baráth Erzsébet (1922) és Szalma Mária (1923–2002) az első spontán mesemondás után a további mesék elmondására csak akkor vállalkoztak, ha azokat előzőleg alaposan átgondolták. A jegyzetkészítő mesemondók a hagyomány perifériára szorulását jelzik. Az adatközlőnek – mielőtt előadná – előbb alaposan át kell gondolnia a történeteket, hogy azokban a szűzsé a közösség által elvárt mese menetét kövesse. A hagyomány továbbélésének ehhez a formájához tartozik Kalapis Zoltánnak a moholi anyaga is.¹¹

Napjainkban az adatközlők többnyire már csak a történet vázára emlékeznek, ugyanezek az emberek viszont még fel tudják idézni, milyen volt a hangulata az igazi mesemondásnak, amikor összejöttek beszélgetni, s ott spontánul adták elő a történeteket, hiedelemmondákat, vicceket, igaz történeteket, a közösség napi ügyes-bajos dolgait. Napjaink adatközlői ezek hangulatát próbálják visszarázólni több-kevesebb sikerrel, leginkább a folklorista kedvéért.

Mire Szócs Boldizsár Szabadkára költözött, már évtizedek óta nem mondott mesét. Tündérmeséket unokájának mondott utoljára, amikor náluk nevelkedett. A vicceket, trufákat korábban a szerbiai fuvarozásakor mondta utoljára. Idős korában találkozásunkig sem Székelykeven, sem pedig Szabadkán nem volt hallgatója. Arról, hogy szépen énekel, és legjobb ismerője Székelykeve néphagyományának, tudtak a faluban, a helyi óvoda vezetője hozta kapcsolatba Bodor Anikó népzenekutatóval. Büszke volt arra, hogy az Újvidéki Televízió forgatócsoportjának ő volt a tanácsadója, amikor azok a régi székelykevei játékokról készítettek dokumentumfilmet.

¹⁰ Horti István PENAVIN. 1995. 2240. A kötetben 10 tündérmese mellett több hiedelem-, valamint a zentai csatával kapcsolatos történeti mondát mondott el 1990-ben. Pista bácsi rendszeresen hallgatta a Kossuth Rádió meseműsorát, repertoárjának néhány darabját ezekből a műsorokból merítette. Hogy mennyire fontos volt nemzedéke számára a szóbeli hagyományozás, az is bizonyítja, hogy a csak egyszer hallott mesét is képes volt reprodukálni a mesemondási tapasztalatai alapján.

¹¹ KALAPIS 2002. 606–665, 2003. 252–272.

Szőcs Boldizsár mesemondó népköltészeti repertoárja sokszínű, nem egyoldalú. Szívesen énekelt is, különösen akkor örült, ha olyan dalt vagy dallamot „szédített össze”, melyet még a régi öregektől hallott, a fiatalabbak szerint már nem ismerik. Kapcsolatunk kezdetén egy-egy alkalommal arra is ügyelt, hogy találkozásunkkor minden lehetőség szerint tündérmese, trufa és nóta is kerüljön a szalagra. Arra is figyelte, hogy előbb a tündérmesét mondja el, a végére hagyta a dalokat, nótákat. Az ötvenes években részt vett a helyi műkedvelők munkájában. Ő maga ugyan nem lépett fel, csak arra vállalkozott, hogy az együttes tagjait fuvarozta az előadásokra a dél-bánsági falvakba, akkor figyelhette meg, hogy a fellépéseknek kell, hogy legyen valamilyen íve. Ezért amikor közönség előtt lépett fel, nem érte be azzal, hogy csak egy történetet mondjon el a hallgatóságnak. Föllépését többnyire falucsúfolóval fejezte be, a *Sérégélyék szárnyán* című hazugságmesét (*Aath 1920 C*) kedvelte a legjobban. Amikor belelendült ennek a történetnek az elmondásába, néha az volt az érzésem, hogy azt akarja elhitetni a közönséggel, hogy ő volt az a legényke, akinek a madarak segítségével sikerült egészen az égig eljutnia, mint Ikarusznak. Mivel sok mesét tudott, arra nagyon figyelte, hogy ugyanazon a helyen, például Zentán, a Kálmány Lajos mesemondó versenyen ne ismétlje önmagát.¹²

Változatos életútja arra predesztinálta, hogy befogadja, illetve reprodukálja a folklóralkotásokat. Rendkívüli intelligenciája a szegény székely embert nemcsak arra ösztönözte, hogy a jég hátán is megéljen, hanem hogy hétköznapjait, ünnepeit is megszépítse, ha mással nem, hát a népköltészet erejével. Amikor életútjáról mesélt, az is bővelkedett mesei fordulatokban, azokat a furfangos mesehősöket juttatta eszünkbe, akik a semmiből tudtak meggazdagodni okosságuk-szorgalmuk, jó szívük segítségével.

A szegény ember legkisebb fiának viszontagságos vándorútjaival saját hányatott sorsát eleveníti fel. Azokat a magányos órákat, melyeket egyedül töltött szekerén. Életútjának elmondásakor ugyancsak a mesei élményeit juttatja eszünkbe, amikor éjjeli szállást keresett Szerbiában, valahol Požarevac környékén. Egy erdő tisztásán emberekkel találkozott, a cókmojkjuktól, a rongypokrócból és a füttyszavukból következtetett arra, hogy azok csakis magyarok lehetnek. A történet folytatásában az is kiderült, hogy ürményháziakkal akadt össze. A Titelen eltöltött raboskodás is mesei fordulatot vesz, amikor arról számolt be, hogyan szerzett rabtársainak pálinkát. *„Amikor Gergőfalvára kerültünk, a Tisza partján vót ott egy mezőgazdasági birtok. No, fölaltam magam, vót nekem egy kuffërom, abba mindën vót, mindënkinek adtam ënni. Vót ott egy jegyző, mindig sajnáltam: száz kiló vót.*

¹² Szerette ezeket a fellépéseket, három alkalommal vendégként vett részt a mesemondó-versenyen. Évenként eljár Magyarokanizsára a Veszendő értékeink hagyományörző táborba. Szívesen mesélt iskolákban gyerekközönségnek. Utoljára 2000. november 4-én Újvidéken mesélt a vajdasági óvónők népmesekonferenciáján.

Én mindig félmentettem, ha köllött, ha nem. Nevettem, a hasán lepedő van. Volt még ott egy patikus és egy orvos, ha jól tudom, az orvos kikindai volt. A patikus azért volt bészárva, mert adott orvosságot, az orvos még azért, mert abortált. Állandóan beléjük köttek. Volt ott egy nagy darab here, azt fölverte a gaz. És ahogy mentünk, mindenkinek egy fél métert kimértünk. Ott vótak még a németék, akkó azok vezették a gazdaságot. Hogy nē tapossuk, jobbra-balra egymás mellett ültünk Állandóan meséltem. A Tisza lē vót apadva. Ahol a Tisza beleömlött a Bégába, ott veszélyēs vót, ott sēbēs vót. Nyakamra vót kötve a ruha, főkötöztem és mentem. Titelēn hegýódalba vótak a házak. Gondótam, ott laknak, mert fehérre vót meszelve, és kékre el van húzva az alja. Itt magyarok kellenek, hogy légyenek. Kiesēt egy tüzröl pattant menyecske. Fiatalembēr vótam, de jó lēnne megszeretni!

-Jó napot!

-Jó napot!

- Fiatalembēr, mit keres, pálinkát? Nem járt még itt?

-Nem jártam.

-Van nálunk pálinka.

Mondta is az árát, de nálunk, otthon nincsen ilyen pálinka. Lábvíz, tizenhárom-tizennégy fokos, lábvíz, vodka!

Ott egy pohárral megittam, és akkor kérdēzte:

-Éhēs-ē?

-Éhēs is, nem is.

No, hama sūt öt tojást.

-Nem, én életēmben nem ēttem három tojást.

Sūtött három tojást, megēttem, adott egy jó pohár bort, jólesēt. No, de vagy tizszēr eljártam oda pálinkáért. Akkor a pálinkaivás közben megeredt a nyelve mindenkinek.”

Mint ahogy korábban már említettük, élete folyamán sokat utazott. Bejárta Szerbiát, a Bánságot, Szlovéniát, vedégmunkás rokonát még Németországban is meglátogatta. Franciaországi rokonaihoz csak azért nem ment el, mert nem volt kedve sorakozni a vízumért. Nem véletlen tehát, hogy azokat a szövegeket kedveli, ahol mesehőse hosszú vándorutat tett meg.

A meséket három csoportba sorolja: a hősmesék, a falucsúfolók, a tréfás mesék. Azokat a történeteket, amelyeknek valamilyen valóságalapjuk lehetett, mondának nevezte. „*A monda, az rövid, az nem hosszú elmondás, a mese is csak eltalál.*” Baráti és munkatársai körében az erotikus meséknek volt a legnagyobb sikere, legszívesebben ezeket mondta. Pikáns meséi nem voltak vulgárisak, nincs bennük pornográf jelenet. Abban viszont nem vagyok biztos, hogy ezek kifinomított változatai csak nekem szóltak, ha férfitársaságban volt, akkor nem fékezte fantáziáját. Sokéves barátságunk alatt bevallotta, hogy a szépasszonyokat még idősebb korában is szívesen megszorongatta.

Szerinte a mesét nem lehet összekombinálni, egy történetből nem lehet többet költeni. A mesemotívumok vándorlásáról, hogy ugyanaz a motívum más mesék alkotóeleme is lehet, vagyis az affinitásra nem figyelt fel,¹³ pedig az általa mesélt hőmesékben a griffmadár, a sárkánysógorral elköltött vacsora a bajvívás előtt, a hálás állatok megjelenése vissza-visszatérő elem szövegeiben, több meselemből nem tudott újat alkotni.

A mese születéséről, a mesealkotásról a következőket mondta: *„Öten vótunk együtt. Öten vótunk, meguntuk a kártyázást, az ágyon ivogattunk. A munkásembérnek a kocsmá az iroda. Ő főzött nekünk, olyan becsületés embér vót. Nála kezdttük a pálinkát. Béméntünk mindén este a kocsmába, ott jó meleg vót. A melegét mert még kell fizetni, egy-két fityókkal megittunk, négyen megittunk egy üveg bort. Hát meséltünk. Akkor mondták. «Bódikám, egy mesét, csak egyet, mert már meglétt embérek vótak.»*

A MESÉK FORRÁSA

Szövegeit – elmondása szerint – gyerekkorában Galambos Leó asztalosmestertől tanulta. Galambos gyakran megfordult a házukban. Nem bukovinai volt, hanem Erdélyből, Lugosról költözött Dél-Bánságba, a csángók közé. Galambos Leó mesélt a családnak, mert öregségére megvakult. Korábban azonban olvashatta valamelyik Benedek Elek-könyvet, a *Magyar mese- és mondavilágot*, mert egy kötetet Boldizsárnak ajándékozott. A könyv Szabadkára költözése után is megvolt, itt keveredett el. Valóságos családi háború kerekedett amiatt, mert a könyv eltűnt. Néhány szöveget akart pontosítani a könyvből, valószínűleg nem emlékezett pontosan a mese menetére.

Unokájától tudom, hogy az öreg sokat mesélt neki gyerekkorában. A történeteit nem könyvből olvasta, hanem fejből mondta. A hosszabb meséket két-három estére is beosztotta, amikor a legizgalmasabb volt, akkor hagyta abba. Ennek ellenére feltételezem, hogy mind a ketten: Galambos Leó és ő is olvasták Benedek Elek könyvét. Erről maga is beszámolt. A meseolvasásnak hagyománya volt a bukovinai székelyek körében. Szócs Boldizsár arra is emlékezett, hogy az iskolában hetente egyszer a tanító – ha jól viselkedtek – meseórát tartott. Ő is szépen olvasott, ezért sokszor ő kapta el a könyvet, melynek a címére már nem emlékezett, de a szerzőre – Benedek Elek – igen. Valószínű tehát, hogy élete folyamán többször is olvasgatta valamelyik meséskönyvét.

Szócs Boldizsár szerette a könyveket. Szabadkára költözésekor egy doboznyi könyvet hozott magával. Szívesen olvasgatta a Tolnai Világlapját, a Magyar Szót mindennap megvásárolta. Unokájának több könyvet is vett a hatvanas években, amikor Székelykévére látogatott a Forum könyvtérjesztője, a Könyvbusz.

¹³Erről a kérdésről lásd bővebben ORTUTAY 1959. 159–288. és VOIGT 1972. értekezéseit.

Amíg dolgozott, fuvarozott, rózsatövet szemezett, nem valószínű, hogy volt ideje és kedve az olvasásra. Kettőnk beszélgetésekor én ugyan rákérdeztem, hogy mit olvas, illetve olvasott, minden esetben a napi sajtót emlegette. Arról is beszámolt, hogy híres mesekönyve elveszett, arról viszont nem szólt, hogy unokája a családi béke kedvéért megvásárolta neki Illyés Gyula *Hetvenhét magyar népmese* című könyvét. Később viszont én jöttem rá, hogy ezt olvastatta, több mesét megtanult belőle, s azokat sajátjaként adta elő. Unokájával halála után beszélünk erről, ő azt kérdezte, tudtam-e, hogy az „öreg puskázott.” Mondandóját viszont azzal egészítette ki, hogy nagyapja ezeket a történeteket korábban hallhatta, mesélhette is azokat, az írott szöveg csak segített az öregnek a hagyomány felelevenítésében. Emiatt nem talált semmi kivétneivalót, hogy több mesét is elmondott sajátjaként az Illyés-féle gyűjteményből, többek között: *A fából faragott Pétert, a Virág Pétert, Az égig érő fát, A malacon nyert királyságot, Bendebukkot, Rózsa és Ibolyát, Az öreg halász és a nagyravágyó feleségét. Fanyúvót, Vasgyúrót, Hegyhengergetőt, A három vándorlót, A halkissasszonyt, a Mátyás király meg az öregembert.*

Az itt felsorolt mesék közül Rózsa és Ibolya története kapcsán megjegyezte, hogy az Sebők Pista bácsi meséje volt. Fiatalabb korában Sebők tartotta szóval a társaságot. Heten-nyolcan leültek beszélgetni. Szerették a „jó zsíros meséket”. Egy másik alkalommal arról szólt, hogy amikor még nem volt rádió és televízió, ha összejött a rokonság, akkor a napi események kapcsán szóba kerültek a mesék. A Fanyúvó, Vasgyúró, Hegyhengergető pedig unokája legkedvesebb meséje volt, ez volt az a történet, melyet több alkalommal is elmondott folytatásokban. Anyai nagyanyjától hallotta az egyszeri királyleánynak a történetét, mert arról meséltek, hogy a faluban az egyik nagygazdaleány nagyon válogatott a legények között, de azután bajba került „előbb gubérált, most férjhez menne egy szegényhez is. Jaj, az olyan, mint az egyszerű király és a császár leánya, ez olyan szép mese! Még lányocskát vótam, mikor mesélték! Akkor én: «nagyanyám, mesélje ell!»”

Dégh Linda¹⁴ Palkó Józsefné meséivel kapcsolatban szólt az írott szöveg és az alkotó mesemondó kapcsolatáról, Faragó József pedig Kocsis Miklós erdélyi mesemondóval kapcsolatosan szól erről a kérdéstről.¹⁵ Az adatközlő teljesítményét – még ha azoknak ismerjük is a kútfőjét – Faragó szerint számon kell tartani, de nem tekinthető hagyományos repertoárnak, mert az mesterségesen duzzadt fel, olvasás útján jött létre. Dégh Linda párhuzamosan közli Palkóné szövegét az írott forrással, rámutat arra, hogy az új szöveget hogyan alakítja a saját ízlése szerint a mesemondó.

Szerintük a mesekönyvekből merített szövegek nem azért érdekesek, hogy bizonyítsák, milyen jó az adatközlőnek az emlékezőképessége, hány szöveget képes megjegyezni, hanem hogy hogyan válogat egy-egy könyvből.

¹⁴ DÉGH 1960. 318–321.

¹⁵ FARAGÓ 1974. 63–64.

Szőcs Boldizsár – mint már korábban utaltam rá – azért olvasságta Illyés Gyula meséskönyvét, mert korábban hasonlókat hallott, s ahogy unokája utólag elmondta, és már utaltunk is rá, az emlékezetét kívánta így felfrissíteni. Hogy valóban csupán ez volt-e a célja, azt a Dégh Linda-, illetve Sebestyén Ádám-féle kakasdi mesegyűjtemények bizonyítják. Csupán azokat a meséket újította fel, melyeket a bukovinai székelyek egykor új hazájukban is mesélhettek, hiszen azokat a történeteket elevenítette fel az Illyés-féle könyvből, melyeket a kakasdiak is elmondtak Dégh Lindának, illetve Sebestyén Ádámnak.¹⁶

Tanulságos e szempontból, ha párhuzamba állítjuk az Illyés Gyula-féle változatot Szőcs Boldizsár szövegével. A *Bendebukk* című mese néhány motívumát érdemes eszerint vizsgálnunk. A történetet biztos, hogy Illyés kötetéből merítette, de a felvezetéséből arra következtetnek, hogy Belzebub, az ördögök fejedelme sem volt ismeretlen számára. Önmagát is az ördöghöz hasonlította. Az egyik szomszédjának mesélt, régi regrutanótát énekelt, mire a szomszéd azt találta neki mondani, hogy: „*Boldizsár bácsi, maga olyan, mint Bendégúz!*” „*Hát mi az a Bendégúz?*” *Azt mondta: „Ördög!” „Az nem Bendégúz, hanem Bendégup.”* S következett az Illyés Bendebukk meséje (Aath 518). A főhőst azonban következetesen Bendégupnak nevezi, úgy, ahogy Székelykeven hívták az ördögök fejedelmét.

Illyés

„Hol volt, hol nem volt, még az Óperenciás tengeren is túl volt egy öregember meg egy öregasszony. Volt nekik két fiuk: Bendebukk meg egy másik. Nagyon szegények voltak az istenadták!

Az öregember nemsokára meghalt. Hagyott Bendebukknak egy csatagos kisbundát meg egy csizmavakaró vaskót. A másik fiának egy bocskorsziját hagyott.

Azt mondja az anyjuk nekik:

– Már megnőttetek annyira, hogy szolgálhattok; menjete hát isten hírével, mert én nem tudlak benneteket ruházni, eltartani.

Elindult a két fiú.

Mentek, mendegéltek, amíg egy erdőbe nem értek. Egy nagy nyárfa alatt kétfelé ment az út: az egyik jobbra, a másik bal felé.

Itt a két testvér nagy sírás-rívás közt elvált egymástól. Bendebukk ment bal felé, a másik jobb felé szerencsét keresni.

Ment-ment Bendebukk szomorkodva. Egyszer úgy hallotta, mintha messzire veszekednének, lármáznának. Elszánta magát, hogy ha az ördögök lármáznak ott, mégis arra megy!

Szőcs:

„Vót egyszerű egy szegény ember és egy szegény asszony. Azoknak vót két családjuk, az egyiket Bëndégupnak nevezték el, de olyan szegények vótak,

¹⁶ DÉGH 1955, 1962, SEBESTYÉN 1979.

hogy alig vót bűtendő falatjuk, hátrahagyott az apja Bëndégupnak egy szutykos kisbundát és egy csizmakaparót, a kisebbiknek pedig egy bocskorszíjat. Azt mondja egy nap:

»Édős családom, gyerékeim, most már elég nagyok vagytok arra, hogy elménjeték szolgálatot keresni. Én nem tudlak sē ruházni, sē étetni.«

Hát szót fogadtak a gyerekek, elindultak a nagyvilágba. Mēntek, mēndégéltek hēgyēn-vōgyōn kōrōsztūl. Ęccēr a nagy nyārfához mēntek, lēülnek oda egy kicsit a hūvōsbe mēgpihenni. Mikor odaértek, mēglátták, hogy az út kétfelé mēgyēn. Azt mondja Bëndégup:

«No, testvér, itt ēgymástól elkōszōnūnk.»

Keserves könnyhullással elbūcsūztak ēgymástól. Hát Bëndégup mēnt balra, a testvére jobbra. Ęgyszer Bëndégup fūlit valami nagy lārma mēgsapta. Veszekēdnének, verekeēdnének?

«Hát én már odamēgyēk, mēgnēzēm, még ha ōrdōgok is.»

Hát oda is mēgy. Hát három ōrdōg fognak egy nadrāgszíjat és veszekēdnek.»

Illyés:

Amint kōzeledik, hát látja, hogy három ōrdōgfi egy bocskorszíjon veszekedik; az apjuktól ōrōkségbe kapták, de hárman nem tudnak megosztzkodni rajta, mert nem volt késük, amivel elvāgták volna háromfelé. Amint az ōrdōgok meglátták Bendebukkot, mindjárt, odahívták.

Azt mondja neki a legnagyobbik:

-Te, kisfiú, adjál egy kést, adok érte olyan sapkát, melyet, ha a fejedbe teszel, elōtted világosság, utānad sōtētség lesz, és senki sem fog látni.

Azt mondja a középső ōrdōgfiú:

-Ęn meg adok olyan lámpást, hogy ha kinyitod, akármit parancsolsz, megteszi.

A harmadik azt mondja:

-Ęn meg adok olyan tarisznyát, hogy ha az egész vilāgot beleteszed, az sem fog meglātszani rajta.

Na, jó van! Hanem Bendebukk azzal a gyanúperrel élt, hogy hátha elveszik tōle azokat. Amint hát mindegyik átadta neki az ígért valamit, ő is odaadta a rossz kést. A sapkát a fejébe nyomta, nem látták tōbbet az ōrdōgok.

Szócs:

„Mēglátták Bëndégupot, azt mondja:

-Segítsēn rajtunk, apām ezt a nadrāgszíjat hagyta hármunkra, adjon egy rossz kést, hogy vāgjuk szēt, mert én adok nekēd egy olyan sapkát, ha fejedbe tēszed, hátul sōtētté tēs, elō világossá, sēnki nem lát.

A másik mēg azt mondja:

-Ęn mēg adok nekēd egy olyan lámpát, amit parancsōsz nekik mindēnt mēg tud csinálni. Csak fēlnyitod a lámpát, amit parancsōsz neki, mindēnt mēgcsinál.

-Én még adok neked egy olyan tarisznyát, a világot bérakhatod, mind elfér benne, de sënki sē lássa, mi van benne.

Gondolkodik Bëndégup. Nem-ē ezek kijátszanak vele? De odaadta, rögtön a sapkát fejibe húzta. Odaadta a kést, elvágták a szíjat, elosztották. Az ördögök többet őt nem látták. Elkapta a szērszámokat, elvitte.”

Szöcs Boldizsár a mese valamennyi motívumát megőrizte, hiszen a történet további menetében valamennyi elemre szüksége volt. A szöveget viszont leegyszerűsítette, és megpróbálta azt helyenként értelmezni. Illyésnél kissé értelmetlen számára az ördögfiúk veszekedése, rejtelmes a csodasapka hatása. Szöcs Boldizsár textusában ezt kézelfoghatóbbá teszi, nadrágszíjon veszekednek az ördögök, amely elvileg még összedarabolva is hasznosítható, a láthatatlanná válás is világosabb az ő előadásában.

Palkóné, Dégh Linda mesemondója a korábban hallott szöveget, a saját ízlése szerint módosította, bővítette,¹⁷ Szöcs Boldizsár nem színezte ki a meséket, számára az volt a fontos, hogy a mese menete logikus legyen, egyik motívumból következzen a másik. Az apró részletek kidolgozásával nem törődött, erre valószínűleg nem is volt tehetsége. A környezete sem igényelte a hosszadalmas előadást, a pergő ritmusú szövegre, az izgalmas történetre figyeltek. Az ő hallgatóságának már nem volt türelme követni a hosszadalmas előadást.

Hétköznapi életének tapasztalatait is megőrökíti a mesékben. Mint már korábban említettem, idős korában rózsatövek nemesítésével is foglalkozott. Nagyon szerette a jó illatú, piros rózsát. A háza udvarában ezerszámra voltak a rózsatövek, büszke volt arra, hogy sokan megcsodálták kertjét. *A kevély királykisasszony (Aath 900)* c. történetben az egykori rózsatermesztő is megszólal: „Vót az apjának a sírján egy gyönyörű szép rózsza, aki mindig ötödik esztendőben nyitott egyszerű, de olyan gyönyörű, mindēn embēr megállott mellette. Olyan illatos vót. Aki azt megszagúta, mindēn bújábánatát elfelejtette, és megvidámult.” Ugyanebben a mesében a csodafazék az illatok kiszűrésekor azokat az ételeket sorolja fel, melyeket Szöcs Boldizsár leginkább kedvelt „Ott vót pecsēnyeszag, sonkaszag. Legfinomabb falások, lē egészen a főtt grízig, egészen a rostélyosig.” A későbbiekben pedig valóságos falusi idillt varázsol elénk, ahogy a királylegényből lett kondás egyezkedik a büszke császárlánnyal, hogy voltaképpen hány csók is az ára a bűvös fazéknak.

„-Mēnjēn, kérdzse még a kondást, hogy mit kér azért a kis fazékért!

Kérdzsi a kondást:

-Mit kér?

Azt mondja:

- Azt mondta a császárkisasszony, hogy mit kér a kis fazékért?

Nem kér mást, mint húsz csókot.

¹⁷ DÉGH 1960. 318–321.

- *De a húsz csók a kisasszon csókja, a császár leányának a csókját akarom.*

Mégszédült. Ilyesmit hallani!

-Nem félsz, hogy ki lészél innen zavarva?

-Nem bánom én, a császárléány húsz csókjáért adom ezt a kis fazékat oda!

Odamegy, mondja a császárléálynak, mit mondott.

-Hát még sē merēm mondani.

-Súgd a fülembel!

A fülibe súgta, hogy húsz csókot akar.

-Tyű, azt a mindēnit, adok én neki csókot! - Ha nem, vizēm vissza a fazékat!

Azt mondja az udvarhölgyeinek.

-Adok tíz csókot, de tízet adjatok helyētem!”

Egy másik tréfásmesében, a *Dandi Györgyben (Aath 1377)* egy kicsit önmagát is jellemezte, amikor arról panaszkodott a kikapós asszonynak, hogy már megint becsacsizott, berúgott, többet ivott a kelleténél.

Ortutay Gyula a mesemondókat két csoportba sorolta, az egyik típus ragaszkodik a hagyományhoz, a másik típusra pedig a szabadabb, kötetlen előadásmód, a motívumok cseréje, az újabb motívumok bevezetésének a tehetsége a jellemző.¹⁸ Szócs Boldizsár előadóként az első csoportba volt sorolható. Szövegei nem terjengősek, ritkán élt az újítás lehetőségével, számára az volt a legfontosabb, hogy a főhős kalandjai logikusan kövessék egymást, az egyre nehezebb próbákat kiállja. Mint már korábban utaltunk rá, egy-egy szöveget előkészített, alaposan végiggondolta, mielőtt szalagra mondta, ha nem volt biztos a mese menetében, akkor tovább gondolkodott rajta, míg teljesen nem lett biztos a cselekmény bonyolításában. A hősmesék kidolgozásaira fordított nagy gondot. A tréfás mesék, a hiedelemmondák elmondása már nem okozott fejtörést. Ezek menet közben jutottak eszébe, címüket utólag jegyezte fel, hogy leltárba vegye, hány történetet mondott el. Ezeknek a szövegeknek nem volt írásos forrásuk, ezekben jutott legjobban kifejezésre nyelvi kifejezőkészsége.

Az egyes típusok elmondásakor alkalmazkodott a szöveg természetéhez. A tréfás erotikus mesék előadását maga is élvezte, jót nevetett a csattanókon. Különösen akkor volt elemében, amikor falucsúfolók elmondásába kezdett. Szinte megelevenedett előtte a soha nem látott szülőföld, Andrásfalva, Hadikfalva, Kubiny, a magas hegyek, a Szucsapatak, az a vidék, ahonnan szülei jöttek, s melyről annyit hallott gyerekkorában, hiszen a soha nem látott Bukovinára, az édes hazára még a harmadik generáció is nosztalgiával emlékezett. Arról, hogy milyen nehéz volt ott az élet, a mesék és a népdalok nemigen szólnak. Arról viszont igen, hogy a hadikiak és az andrásfalviak voltak a jó szomszédok, akiket érdemes volt kicsúfolni.

¹⁸ ORTUTAY 1979, 16.

Nem költi át a történeteket, hogy azok színtere már az új hazát jelölje, jóllehet Székelykeve közvetlen szomszédságában van a másik két település, Sándoregyháza és Hertelendyfalva, ezek nyugodtan behelyettesíthetők lettek volna a régi falvakkal. (*A kibinyiek temploma MNK 1248, A hadikiak és a létra 1210, Az égben járás Aath 1h. 1920c*) Az új otthonteremtés közben a nehéz telepes élet nem ösztönözte a mesék átalakítására az al-dunai székelyeket, Szócs Boldizsár, ha ezeket mondja, akkor az őstípusokat idézi fel. A mesékben nem az alföldi táj jelenik meg, ahol mindennapi életét eltöltötte, hanem a Kárpátok világa, Moldávia, a magas hegyek. A lankák, ahonnan legurulhat a tök. A mesebeli székely legény nem Szerbiában keres munkát, hanem *Moldovában*. Ugyanis itt, a *Vojvodinában* (Vajdaságot következetesen így nevezete Boldizsár bácsi) még egy tisztességes domboldal sincs! A Duna összes átkát és áldását megtapasztalta, de meséiben a bukovinai Szucsát és a Tisza-partot emlegette.

A MESÉK FORMAI SAJÁTOSSÁGA

A népmese stílusát jelentősen befolyásolja a mesemondó egyénisége. A magyar népmesekutató-iskola képviselői különösen hangsúlyozzák a mesemondók alkotó egyéniségét.¹⁹ Megfigyelték, hogy egyes kiváló adatközlők szövegmondás közben sokat gesztikulálnak, mozognak.²⁰ Mások csak mesélnek, az izgalmas cselekmény bonyolításával akarják lekötni a hallgatók figyelmét. Szócs Boldizsár az utóbbi csoportba tartozott. Igaz ugyan, ha nagyobb közönség előtt mondta történeteit, akkor élt a mozgás eszközével is. Amikor csak kettőnknek mesélt, akkor ezt nem tartotta fontosnak, ráérősen iszogatta pálinkáját vagy kávéját, és folyamatosan mondta a meséket, miközben kitért az azokkal kapcsolatos tudnivalókra is: kitől hallotta, mit jelentett számára a történet, gyakran egy-egy nótával, népdallal, hiedelemmondával, népballadával is megtoldta mondanivalóját.

A magyar népmesék sajátja, hogy az elbeszélő és párbeszédés részekből áll össze a szüzsé, ilyen a szövegek felépítése a székelykevei mesemondó esetében is. Feltételezem, hogy Illyés Gyula, illetve Benedek Elek hatására a jól megkomponált meséiben töltelékszavakat (*oszt, oszt akkor kifejezéseket*) szinte alig használt. Meséit nem jellemezték a szépen megformált mesekezdő és – végző formulák. Azt is mondhatnánk: in medias res kezdte a történeteket. Megelégedett annyival: „*Vót égszër egy szégény embër.*” „*Vót egy szégény embër, annak egyetlen fia, Jankó.*” „*Vót egy szégény embër, annyi gyerëke vót.*” „*Vót egy szégény embër, de olyan szégény volt, mint a templom egere.*”

¹⁹ ORTUTAY 1974. 76–78.

²⁰ SÁNDOR 1964. 523–556. RAFFAI 2001. 117-151. Szűcs László ludasi mesemondó gesztusainak próbálta elkészíteni a koreográfiáját

Pedig ismert szép mesekezdő formulákat is: „*ĚgyszĚr volt, hol nem volt, hetedhĚt országon túl, Ěgy nagy erdő szeliben Ělt Ěgy szégény embĚr felesgivel.*” „*ĚgyszĚr vót, hol nem vót, valahol vót ennek a világnak a négy sarkában Ěgy szegn embĚr.*”

A mesék végén összefoglalta a történet lényegét, csak időnként használta a közismert mesezaro formulákat:

„*Ěs akkor kifalaztak.*” „*Bocsássa meg, és akkor ásó-kapa, vasharang válassza el Ěgymastol.*” „*Nagy lakodalmat csaptak. És így lett a suszterinasbol király, mert o király lesz.*” „*Elment a griffmadár, megszolalt a plehzene, kezdték fujni, kezdték a nasztancot, egyet ezúttal tovább jártak.*” „*Boldogok voltak, orultek, hogy megszabadıtottak a gonosz satanoktol az alvilágot és a félvilágot, nem kell feni, hogy jönnek ide rabolni a fehernepeket. Királyok lettek, boldogok lettek, még ma is élnek, ha még nem haltak.*” „*Felnottek megnosultek, boldogok voltak. Aki nem hiszi, járjon utána.*”

A mese hősei névtelenek, a szégény ember legkisebb fia, legkisebb királyfi, szégény asszony szorgalmas, illetve lusta leánya. Buta asszonyok, legények, kikapós menyecskék elevenednek meg a történetekben. Ha mégis megnevezi a hősöket, akkor azok többnyire Jankó, János, Péter névre hallgatnak. Termeszletesen kivételt képeznek azok a mesetpusok, amelyekben közismert néven szerepelnek a mesehősök: *Feherlofiaban (Aath 300)*, *Tündér Ilonaban (Aath 400B)*, *Rózsa és Ibolyaban (Aath313A)*, *Két Ivanban (Aath 303)*.

Láncz Irén a *Csantaveri hiedelemmondakban* a beszélt nyelv jelenségeit elemezte. Megfigyeléseit alkalmazhatjuk a népmesék szövegeinek az interpretálásakor. Szerinte „a hiedelemmondák állítások, magyarázatok sorozata, a szóvég alkotójának szándékában áll, hogy a hallgatóság tudomásul vegeyen bizonyos tényállásokat, melyek igazságában a közlő nem kételkedik. A szóvég megértéséből termeszletesen nem következik az, hogy a hallgatóság igaznak is tartja a hallottakat.”²¹ Ez a megallapıtas csak részben ervenyes a népmesék esetében. A mesemondó termeszletesen tudja, hogy a mesék szövegeinek kérdéses az igazságtartalma. Vannak olyan mesemondók, akik azt állították magukról, hogy jól tudnak hazudni. Példaként az adahatari szuletesu Horti Istvánt említjük, de a történetek mogottes tartalmát el akarják hitetni a hallgatósággal. Nem véletlenül mondta több alkalommal is Szocs Boldizsár, hogy a mese a *szégény ember egyeteme*, mert azokban (különösen vonatkozik ez a hosmesekre) a jó előbb-utóbb elnyeri jutalmát, a gonoszt pedig megbüntetik. A szovegek erkölcsi tartalma lényeges az előadó és a hallgatóság számára is.

A csantavéri mondákban sajátságosan alakultak az igeidők. Az igaznak vélt történetek a régmúltban vagy a közelmúltban játszódtak le, az igeek mégsem múlt idejük, mert az adatközlők a szóvég alakításakor áttérnek a jelen időre. Az igeidők váltását a szerző az idézés módjával hozza kapcso-

²¹ LÁNCZ 2002.

latba. Az egyenes idézetekben az idéző mondat többnyire jelen idejű igealakot tartalmaz. Láncz Irén ugyanakkor azt is észrevette, hogy a mondák szövegében sok átmeneti forma is van az egyenes és a függő idézés között, azaz a kapcsolt egyenes beszéd között.²²

A mesék műfajából következik, hogy azok a régmúltban történtek, hiszen minden valamirevaló mesemondó a történetét a közismert mesekezdő formulával kezdi: „Egyszer volt, hol nem volt.” A történet folyamán azonban az adatközlők többnyire jelen időben folytatják mondókájukat, hiszen a párbeszédet csakis ebben az időben lehet hitelesen előadni. Láncz Irén felfigyelt arra is, hogy a beszélt nyelvi szövegekben az igeidő aszerint változott, hogy a szövegben egyenes vagy függő volt-e az idézet. Az egyenes idézetben legtöbbször jelen idejű az igealak. Az egyenes és a függő idézet között átmenetet képező idézetekben viszont múlt idejű az igealak, pontosabban: ha az idézet ‘hogy’ kötőszóval kapcsolódik az idéző mondathoz, az idéző mondat igéje múlt időben van, az idézeté pedig jelenben: „*No, meg is történt, született egy fiúgyerek. «Minek kereszteljük?» tárgyalták. Mivel a szegény ember a favágásból élt, a fát hordogatta, a galylyat, a piacon árulta, abból éldégltek. «Hát kereszteljük Fanyűvőnek.» Még is keresztelték, fejlődött a gyerek napról napra. gyönyörködtek benne. Hat évig szoptatta. Hatéves vót, azt mondta a gyerek az apjának: «kimegy ő vele az erdőbe, segít neki, hogy több pézt keressen, hogy legyen több péz élelémre.»*

A leíró nyelvtan viszonylag nagy teret szentel az idézés kérdésének, viszont kevés utalás történik arra, hogyan bonyolódik ez az élőbeszédben. Éppen ezért tartja alkalmasnak a szerző a nyelvjárási szövegeket, mert azokban gyakori a párbeszédes fordulat, amely példaként szolgál arra, hogyan alakítják a beszéd fonalát az adatközlők. Megfigyeléseit jól kamatoztathatjuk Szöcs Boldizsár szövegeiben is azzal a megjegyzéssel, hogy a mesék szövege lényegesen kötöttebb, mint a mondáké. A csantavéri hiedelemmondákban előforduló átmeneti formákkal a párbeszéd kialakításában ritkábban él a székely adatközlő. Ez bizonyára a mese műfajából, előadásmódjából is következett. Mesemondás közben nem lehet a hallgatósággal csevegni. Az előadónak koncentrálni kell a mese fonalára, hogy értelmes legyen a történet. Szöcs Boldizsár meséi is nyelvjárási szövegnek tekinthetők, ezért abban az élőnyelv sajátosságai, a párbeszéd bonyolítása jól visszatükröződnek. Az idéző mondat megelőzi az idézetet:

„*Azt mondja a gyerekeknek:*

- *Gyerekeim, valamerre még kéne indulni, munkát keresni!*”

De azt mondja:

- *Én csinállok világosságot neked!*

Azt mondja a szerencse a nemszerencsének, (a két koma két pár volt):

- *Hát mér’ nem segítesz ennek a szerencsétlennek, mér’ vagy szerencse?”*

Előfordul a szövegekben, hogy idéző mondat követi az idézetet:

²² LÁNC 2002. 68.

„No, látod - azt mondja a nemszërëncse a szërëncsének -, męgint csak męgy fájé', biztos nem volt szërëncsęje.”

Függő idézet:

„És azelőtt mondta a Jancsi kocsis, hogy nem fél ő a griffmadártól, męg fog birkózni.”

„Tündér Ilona beleült, męgbeszéltek, amikor lęér rángassa męg a kötelet.”

Függő idézetbe beékelődhet az egyenes idézet:

„Męgszólította ezeket a nagy madarakat, rengeteg sok vót, hogy mért nem kérik męg: a királyukat, a ti királyotokat, hogy vigye fél, hogy tudjatok tik is énni belőle. Hát égyet gondótak madarak: «Hozzad fél tę is. Mikor hozza a kiflit és a kęnyeret, akkor kapja szárnya alá a lötetemęt» - és szót fogadott.”

Az egyenes idézetbe beékelődik egy második idézet:

«Jaj, édes kocsisom!» Rögtön szaladt az ablakra. Bęengedte a kocsist, nę-hogy a sárkány az idegęn szagot męgéręzze: «Én azt mondom, tę a bátyám vagy, és eljöttél és męgéhęztél.»

A népnyelvi szövegekben így van ez a mondák esetében is, hogy a bevezető főmondatokban a beszélők csak két igealakot használnak: a *mondja* és a *mesél* szavakat. Szőcs Boldizsár a dialógusok megformálásakor leginkább az „*azt mondta*” formát használta. Viszont, hogy ne terhelje szövegeit, az «*azt mondja*» kifejezéssel, a szereplők gyakran hosszadalmasan mondják mondókájukat. Ezzel bizony nehézkessé tette stílusát. Ez azoknál a szövegeknél következett be, amelyeket ritkán mondott, régen halott. Nem gondolta pontosan végig a történetet.

-Hol van az az embęr? - męgtaláta, męgkereste. - Mostan széjjeltęplek. No, de azért koccintunk égy párat!

A legjobb borból hozott fél égy vékával.

-Azt męgigyuk, hogy nagyobb vigalommal męnjél a másvilágra.”

„-Főlültök a hátamra mind a ketten, a szęmetęket hunyjátok bę, bęrepölök. Amikor én égyyszer hátranézęk, rögtön dob a szájamba a bárányt. Három bárány van, nęhogy elszórd, hogy lęessęn, mert akkor mink is lęesünk! Nem lęsz, amivel vigyelek.”

A MESÉK MŰFAJAI

Szőcs Boldizsár négyéves ismeretségünk során száznál több szöveget mondott szalagra. Meserepertoárjának jelentős részét tündérmesék, hősmesék, novellamesék alkották. Sárkány Mihály a nagy tudású mese-mondók kapcsán állapította meg: „Egyéniségek abban az értelemben is, hogy nem mesélnek akármit, hanem a nehezebben megformálható, igazi mesékre specializálják magukat.”²³ Fentebb már szőltünk arról, hogy Szőcs Boldizsár is a hősmeséket tartotta igazi meséknek. A szövegek

²³ SÁRKÁNY 1971. 167.

„felidezésében” is ezeknél vette igénybe a korábban emlegetett Illyés Gyula-féle mesegyűjteményt.

A következőkben a meseműfajok szerint vizsgáljuk meg a székelykevei mesemondó repertoárját. Összehasonlítjuk azt a másik al-dunai székely település, Hertelendyfalva, valamint a Tolna megyébe áttelepült bukovinai székelyek meséivel. Penavin Olga tanítványaival elsősorban a Pancsova melletti településen gyűjtött, a kétkötetes Jugoszláviai Magyar Népmesékben 45 szöveg olvasható Hertelendyfalváról, mindössze öt Székelykevéről.²⁴ Penavin Olga gyűjteményeiben a két székely településen elsősorban hőmeséket, novellameséket és Mátyásról szóló történeteket közölt. A többi népmeseműfajból mindössze néhány variánst találunk a kötetben: két állatmesét, egy csalimesét, valamint egy hiedelemmonda-füzért.

Zsidó Domokos pancsovai vámellenőr 1887 telén kilenc mesét gyűjtött a néhány évvel korábban odatelepitett csángóktól. Nem irodalmasította a szövegeket, feljegyezte az adatközlő nevét, az elmondás helyét és idejét is. A gyűjtemény külön érdekessége, hogy legjobb mesemondója Kovács Mártonnak a leánya, Erős Teréz, Penavin Olga egyik legjobb adatközlője volt, a hatvanas években édesapja meséjét ismét elmondta.²⁵

Szőcs Boldizsár a magyar népmesék valamennyi műfajából ismert történeteket. Több hiedelemmondát is szalagra mondott annak ellenére, hogy számtalanszor elmondta: ő nem hitt a *guruzsmásoknak*. Arról viszont meg volt győződve, hogy rossz akaratú asszonyok, boszorkányok éltek a falujában, maga is találkozott velük. Egyik hiedelemmonda szövege a tündérléányról és a székely legényről a két népköltészeti műfaj határán van:

„Bukovinában egy legény vót, olyan sovány vót, mindig panaszkodott az anyja:

- A flam olyan sovány. Biztos, hogy tündérléány szeretője van.

Aztat nagyon nehéz megfogni, hanem a csűrön, ahol dészkaluk van, ahol a facsomó esik ki, mind nézze át és dugdossa bé, csak egyet hagyjon nyitva, annak a csomóját. Csináljon olyan csomót belé, amelik pontosan odapászol.

²⁴ Hertelendyfalván 7 mesemondótól 45 szöveget gyűjtöttek össze. Erős Teréz volt a leghetségesebb: 27 szövege olvasható a két kötetben. Szőcs Boldizsárhoz hasonlóan ő is a hőmeséket, illetve a novellameséket kedvelte. Székelykevéen Barta Jánostól jegyezték fel egy szépen megformált tündérmesét: Mese a két testvérről (Aath 567+Aath 303+Aath 300.) Sajnos, az adatközlőről csak annyit tudni, hogy földműves. Hasonló típusú mesét Szőcs Boldizsár is mondott. A kötetben emellett még négy Mátyás-anekdota olvasható, három-három ugyanabba a típusba tartozik (MNK 921 XXX), egy pedig ismeretlen típusú Mátyás-mese. A hertelendyfalvi mesék közül néhányat Szőcs Boldizsár is mesélt: a *Terüjl asztalkámat* (Aath 563), *A szegény ember és a mostohaleányát* (Aath 480.), Kedvelt motívuma szövegeinek a hálás állatok (Aath 554), valamint a Sárkányölő vitéz viaskodása (Aath 300). Az ősoktól hallotta a *Cigány, aki maga alatt vágta a fát* (Aath 1313A) című tréfás történetet.

²⁵ A XIX. századi gyűjtőnek Hertelendyfalván és Aurélházán két hőmesét, egy ostoba ördögről szóló történetet és hat tréfás mesét mondtak. PENAVIN 1993. 255., 53–74.

Amikor bērepül a tündérlány, csak ott bir bējönni, azon a lukon. Az ajtón nem bir bējönni.

Hát mēgtanították a legényt. Éjjel bēsurrantott a tündérlány. El vót készítve a facsomó, bēdugta, és a lēány ottmaradt.

-Nyisd ki!

-Nem, nem.

Úgyhogy összepárosodtak, két kislányuk vót. Már a kislányok iskolába valók vótak.

-Hallod, most már úgysē mēgyék el, dugd ki azt a csomót, húzd ki azt a csomót a kedvemért, hogy lássam, hol jöttem bē. Úgysē mēgyék el többet. Nem hagyom itt a kislányokat.

Kihúzza, és azon a lukon az éjszaka elsurrant. De annyira gondot viselt rájuk Tündérországon kérésztül, hogy milyen alapon, azt még száz vénasszony sē tudta megmondani. A kislányok szépen nevelédtek, szép legényekhez mēntek férjhez. Soha többet vissza nem jött.”

Mesemondás közben hiedelemtörténettel is kiegészítette a szöveget. Azzal, hogy vigyázni kell, hogy az ember árnyékát ne építsék be az új házba. A barlang kincse kapcsán pedig a csángók kincskereséséről a Mátyás tojáskiköltését is jónak látta elmondani.

Gazdag meserepertoárjában viszont csak két állatmesét találtunk: *Medve és a farkas* (AaTh 157), valamint *A róka, a medve és a szegény ember* (AaTh 154) címűt. Feltételezem, hogy a bukovinai ősoktól is hallhatta mind a kettőt, amolyan gyerekeknek szóló mesék ezek, ugyanez volt a véleménye Sebestyén Ádám adatközlőjének, Fábián Ágostonnénak is, az óvodásoknak mesélte.²⁶ Feltűnő viszont, hogy az általa olvasott népmesekiadványokban és az országosan közkedvelt *A félig nyüzött kecske* történetét nem ismerte, pedig az Szűcs László egyik kedves meséje volt, Vastag Matild szajáni mesemondónak pedig a jól megformált történetei közé tartozott.²⁷

Több történetet mondott Szent Péter és Jézus Krisztus földi bolyongásairól: *Krisztus megszorítja a szegény asszony vásznát* (MNK 750B III^x) és *Krisztus és Szent Péter éjjeli szálláson* (Aath 779), *Szent Péter és az öregasszony*, *Krisztus ajándéka*. Ezek is a bukovinaiak hagyománya volt, ezt bizonyítják a hertelendyfalvi, illetve a Sebestyén Ádám által gyűjtött kakasdi variánsok is. Ezek menete megegyezik az általunk szalagra felvett székykevei variánssal.²⁸ A Bácskában és a Bánságban kedvelt, napjainkban is legkönnyebben gyűjthető teremtszövegmondákat nem ismerte Szöcs Boldizsár.

Újváry Zoltán, később pedig Penavin Olga²⁹ több olyan, Mátyás királyról szóló anekdotát tett közzé, melyeket az al-dunai székyek körében gyűjtött. Újváry Zoltán hívta fel arra a figyelmet, hogy milyen népszerű

²⁶ SEBESTYÉN 1979, 34–36, 61–62, SEBESTYÉN 1981, 251–252, SEBESTYÉN 1986, 375–376. A két utóbbit Mátyás Rózsika, illetve Lőrincz Imre mesélte el.

²⁷ PENAVIN 1981, és 1995. RAFFAI 2001, BESZÉDES 1981

²⁸ PENAVIN 1984, 219–221, SEBESTYÉN Ádám 1986.

²⁹ ÚJVÁRY 1975. 168–186. PENAVIN 1984,

Mátyás alakja az al-dunai székelyek körében. A hertelendyfalvi Mátyás-anekdotákat Szöcs Boldizsár ismerte, egyik története a *Hetvenhét magyar népmeséből* való, *A nyolc garas beosztása* (Aath 921A). A másik kettőt: *Egyszer volt Budán kutyavásár, Mátyás király vendégségben* (MNK 921 VI*) nem valószínű, hogy könyvből olvasta, mindkettő a falu hagyományához tartozhatott. Az elsőnek a módosított variánsa az a történet, melyben a kapzsi asszonyok a tyúkok ürülékét próbálják eladni a budai zsidó kereskedőnek.

A török uralom kitörölhetetlenül megmaradt népünk emlékezetében. Nem valószínű, hogy kizárólag az iskolában tanultakat mondják újra adatközlőink. Penavin Olga tanulmányában a 170 éves török megszállás emlékeit veszi számba a délvidéki magyar néphagyományban.³⁰ A törökök bűnös cselekedeteiről ugyancsak az öregektől hallhatott mesemondók: a janicsárrá vált magyar gyerekről, akit az anyajegyről ismer fel az édesanyja, arról a dicsőséges harcról, amikor forró máléval kergették el a gonoszt. Meséltek az al-dunai székelyek Rózsa Sándorról, a szerb, a román betyárokról, akik a környéken garázdálkodtak. Rózsa Sándornak rokona is élt a környéken, mert Dél-Bánságban is volt szeretője. Az 1848-as csaták idején járt arra a híres betyár. A néphagyomány nem a hősi csatáira emlékezik, hanem a szeretőjére és a fiára, aki nem esett messze a fájától. *„Rózsa Sándor, hogy összeszedjem, nálunk - a faluban is vót három embër, aki személyesen ismerte, aki a Rózsa Sándor bandájába' vót. Három fia vagy négy fia vót, egy papnak tanult, és egy kimënt Amerikába, de már majdnem ott vót, a vizsgán. Egy elkerült Zimonyba, attól kérdöztem, hogy «igaz, hogy apád Rózsa Sándor bandájában vót?», Rózsa Sándor babája vót a bandatársa. Mindëgyiket ismertem. Ez szelíd embër vót, két karjával kereste a kënyeret, de egy sè lett kubikus, szakmára adta öket. De egy közülük az apjára ütött. Amit meglátott a szërme, a keze nem hagyta! Lopott. Ellopta a biciklit, a rendörök ismerték, hajtottak utána, nyomában. Mindënuütt kërésztiül a rétën mënt, elért egy kanálist, abba vót olyan jó dërékig érő víz, átdobta a biciklit. És átmënt, úgyhogy ő nem mënt a vízbe bele. A rendörök elöl meglógott. Romániába vót másfél évig, három hónapot kapott. Ez Rózsa Sándor ivadéka vót.”*

Falucsúfolókat kizárólag az andrásfalviakról, illetve a hadikiakról mondott. A szerb falvak, az ürményháziak, a torontálvásárhelyiek viselt dolgai már nem formálódtak mesévé, pedig mindkét faluval szoros volt a székelykeveiek viszonya. A bánsági szerb gazdáról és feleségéről, a Lalórol és

³⁰PENAVIN 1981. 587593

Sosáról szóló anekdotákat, vicceket biztos ismerte, de egyet se mondott szalagra. Ezzel szemben a moldvai oláhok történeteiről szívesen mesélt. Az első generációs székelyek még tudtak románul, ha nem akarták, hogy a gyerekek értsék a szavukat, akkor oláhra fordították a szót. A bosnyák emberről szóló anekdotát viszont szerbül mondta el, akárcsak a vásári kiáltó dalt.

Erotikus történeteinek tekintélyes részét, a vicceket hosszú vándorútja során hallotta. Szerbiai munkavállalása során néhány tréfás szerb népmesét is megtanult, ezeket szerbül mesélte el. A jobb érthetőség kedvéért megpróbálta azokat magyarra is átkölneni, de ezek csak nyersfordítások voltak, a szójátékon alapuló anekdotáknak elveszett a csattanója. Néhány trufában a magyar szövegbe román szó is keveredett, így jellemezte hőseit. Érdekes viszont, hogy szerb szavakat nem használt a szövegek színesítésére. Egy-két olyan anekdotát is ismert, amelyben a félreértést a magyar, a német, a román szavak hasonló hangzása okozta.

A Vajdaságban közkedveltek a kikapós menyecskékről és a papokról szóló mesék. Feltételezem, hogy ismerte ezeket is, mert hát szerette a „pikáns mondásokat”, nekem azonban nem mondott egyet se. A másik közismert és népszerű mese a Délvidéken a Bolond Mihók (MNK 1684^x), Szöcs Boldizsár nem ismerte ezt a történetet. Egy alkalommal én meséltem el neki, igencsak mulatságosnak tartotta. A szöveg egyébként olvasható Illyés és Benedek Elek gyűjteményeiben is, ő azonban nem figyelt fel rá, ebből a tényből arra következtetek, hogy csakugyan igaza volt unokájának: a *Hetvenhét magyar népmeséből* csak azokat a szövegeket olvasgatta, melyeket korábban is hallott.

A Szöcs Boldizsár által elmondott tündér- és legendamesék közkedveltek voltak Kakasdon is. Néhány keleties történet, török fogságból kiszabadított császárkisasszony valószínűleg ponyva eredetű. A Körülő történetét nyomtatott füzetből olvasta.

ÖSSZEFOGLALÓ

Meséinek nagy részét a bukovinai székely hagyományból merítette, tréfás történeteinek egy része már a vajdasági magyar örökséget elevenítette fel. Szövegeinek olvasásakor azonban figyelembe kell vennünk, hogy a tradíció felelevenítésében sokszor támaszkodott jobb híján Illyés Gyula közkedvelt mesegyűjteményére. Az ősök viszont Benedek Elek meséit olvasták, annak az írónak a meséit, aki a nagy vándorlásuk idején, 1882-ben lejegyezte tőlük az első bukovinai csángó népmesét: Péter és Pál történetét.

Mit tekinthetünk ezek után kimondottan bukovinai hagyománynak, s melyek azok a szövegek, amelyek visszafolklorizálódtak. Ez megoldhatatlan feladatnak látszik. Dégh Linda Kovács Ágnes-jegyzeteiből ismert az a tény, hogy a bukovinai székelyek új otthonukban szívesen olvasgatták

Benedek Elek könyveit. S mint már a bevezetőben utaltam rá: Szócs Boldizsár Galambos Leótól kapott örökségét még Szabadkára is magával hozta. Szívesen beszélt arról, hogy egyik-másik meséjének éppen Benedek Elek a forrása, hogy a Kőrülő történetét ponyvakiadványban olvasta. Az viszont megfejthetetlen számomra, hogy Illyés Gyula meséskönyvéről miért nem szólt.

Nem ritka jelenség a népi kultúra alakulásában, hogy az adatközlők könyvekből merítenek, másoktól is érdeklődnek, hogy a folkloristák érdeklődését kielégítsék. Szócs Boldizsár mesélésének története leginkább Aunt Molly Jackson esetével hasonlítható össze. Az asszony kiváló népművész volt, egész sor Robin Hood-dalsorozatot énekelt, de egyszer eljutott repertoárjának végéhez, ezért Child balladagyűjteményének több darabját is megtanulta, Alan Lomaxnak szalagra énekelte. Erről azonban a gyűjtő nem szólt. Évekkel később John Greeway úgy vélte, hogy ezek az utóbb gyűjtött dalok alakultak át teljesen appalachi népdalokká.³¹

³¹ WILGUS 1974. 42.